

„Videmus nunc per speculum”

Juan Álvaro de Cienfuegos *Aenigma Theologicum* című
művének előlapja

Bevezetés: szereplők, művek, kéziratok és metszetek

Amikor a spanyol jezsuita bíboros 1735-ben pécsi püspökként bekapcsolódik a Magyar Királyság és ezzel a magyar kultúra művelődés- és egyháztörténetébe, sem nem fiatal, sem nem tapasztalatlan. Az asturiai Agüerínában, előkelő családból 1657-ben született Juan Álvaro de Cienfuegos Villazón Salamancában jogot tanult, később pedig – immár a jezsuita szerzetesi képzés birtokában – Santiago de Compostelában a filozófia tanára lett. Ávilában elnyert teológiai doktorátusa birtokában tért ezután vissza Salamancába, ahol teológiai tanárként hozzákezd ahhoz a jellegzetesen barokk, egyben jezsuita pályafutáshoz, amely egyrészt művek sorozatát termette,¹ másrészt szürke eminenciási szerepének köszönhetően lényeges befolyást gyakorolt az európai egyház- és birodalmi politikára. Az ehhez vezető úton elsőként Castilla tartomány Habsburg-párti tengernagy-kormányzója a tanácsadójának kéri föl, majd amikor a spanyol trónon uralkodóváltás történik, Cienfuegos előbb – a Bécsbe távozott korábbi spanyol király, immár VI. Károly (1711–1740) császár és király híveként – Lisszabonba menekülve-távozva ott igyekszik a Habsburg-érdekeket érvényesíteni, később pedig Bécsbe kerül, ahonnan kiindulva követi megbízatásokkal Hollandiát és Angliát is megjárja. Mindezen szolgálataiért a császár bíborosi kalapot kérvényezett számára, amelyet Cienfuegos 1720-ban meg is kapott.

A bécsi – udvari – és római – pápai – környezet merőben új perspektívákat nyitott meg számára. Egyrészt folytatta teológiai munkásságát, másrészt bekapcsolódott az Egyház nemzetközi kormányzásába. Ennek köszönhetően nyert el két szicíliai méltóságot: 1721-ben Catania püspöki, majd pedig 1725-ben Monreale érseki székét, melyektől azután a spanyol támadás 1735-ben fosztotta meg. Ekkor jelölte VI. Károly császár, nevezte ki XII. Kelemen pápa (1730–1740) pécsi püspökké.² Jóllehet, az európai poli-

¹ Például Álvaro de CIENFUEGOS (1702), *La heroyca vida, virtudes y milagros del San Francisco Borja*, Madrid, Infanzon; valamint Uő (1728), *Vita abscondita seu speciebus eucharisticis velate*, Roma, Rubéis.

² Rövid életrajz található: Samuel TIMON (1745), *Purpura Pannonica sive vitae et res gestae cardinalium, Cassoviae* [Kassa], Typ. academ. Soc. Jesu, 368–379.; Norbert HUBER (1967), *Österreich und der Heilige Stuhl vom Ende des spanischen Erbfolgekrieges bis zum Tode Papst*

titkai viszonyok és előrehaladott életkora miatt nem nyíltott lehetősége valaha is a Magyar Királyságba s így a Pécsi Egyházmegyébe utazni, mégis igyekezett legalább célzott útmutatásokkal irányítani az egyházmegyét.³ Ennek egyik ékesszóló bizonyítéka az az *Epistola pastoralis*, amelyet 1737-ben intézett az egyházmegye papságához, illetve a város méltóságaihoz és valamennyi lakójához,⁴ és amelynek bemutatását egy későbbi alkalomra ígérhetjük.

Tudományos téren a legfontosabb műve az *Aenigma theologicum* (1717)⁵ című kétkötetes értekezése, amelynek első kötetét a Szentháromság titkának, második kötetét Isten benső életének – tehát voltaképpen ugyanannak a témának – szentelte. Az igényes munkához illően vagy a szerző, vagy bécsi udvari kiadója rézmetszetet rendelt, amely jellegzetesen barokk művöltával, részletességével, gazdag képi világával és tudatos kompozíciójával igen összetett ikonográfiai programot hordoz. Az alábbiakban megkíséreltem egyrészt ezt az ikonográfiai programot a részletek gondos elemzése, illetve azok elméleti háttérének bemutatása révén föltárni, másrészt rámutatni, hogyan képezi a rézmetszet – mint a képíró művészi produktuma – elválaszthatatlan részét – *ad instar speculi* – magának az értekezésnek.

Az említett képíró, Hieronymus Böllmann (†1735) körülbelül 1705–1735 között tevékenykedő nürnbergi rézmetsző és kiadó volt, aki mitológiai és keresztény témákkal egyaránt foglalkozott.⁶ Gyakran kész festmények alapján dolgozott, amelyeket rézmetszetté, így sokszorosíthatóvá alakított. Akárcsak az itt tárgyalandó metszetét, más képeit is a maga korának barokk jegyei jellemzik: gondosan megtervezett kompozíció, erős fény-árnyék el-

Klemens XI. (1714–1721), Wien, VÖAW, 184–193; továbbá: <https://dbe.rah.es/biografias/12148/alvaro-cienfuegos> (2021. június 4.)

³ „Cienfuegos távolléte és idős kora ellenére aktívan és kitartóan igyekezett részt venni az egyházmegye kormányzásában. Ehhez kijelölte azon személyeket, akik Pécsen [helyesen: Pécssett, M. I.] közvetítették utasításait, segítették munkáját.” GÖZSY Zoltán (2018), Cienfuegos Alvarez, Pécs spanyol püspöke. In VITÁRI Zsolt (szerk.) (2018), *Globális vetületek (Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára)*, Pécs-Budapest, PTE BTK Történettudományi Intézet – Fakultás Kiadó, 283.

⁴ Álvaro de CIENFUEGOS (1737), *Epistola pastoralis cardinalis Albani – episcopi Quinque Ecclesiensis XI. Kalendae Iulias, Romae*, [s. t.], 1737. A levél megtalálható Pécssett, a Klimo Könyvtárban, a CC. I. 3/8. jelzet alatt

⁵ Álvaro de CIENFUEGOS (1717), *Aenigma theologicum, seu potius aenigmatum et obscurissimarum quaestionum compendium*, Vienna, van Ghelen. Az elemzés alapjául szolgáló példány megtalálható: Österreichische Nationalbibliothek, Wien, jelzet: 310983-D Alt Mag; VD18 90770285. A mű megtalálható Pécssett, a Klimo Könyvtárban, a BB. III. 10-11. jelzet alatt, továbbá az Egri Főszékesegyházi Könyvtárban, a GG IV. 5-6. is. Az utóbbiban a rézmetsző neve a bekötéskor – az első kötetben éppen a fölismerhetőségig, a másodikban csak félig – hosszában félbemetszetett.

⁶ Legkönnyebben hozzáférhetők a braunschweigi Herzog Anton Ulrich-Museumban, illetve annak interneten (is) megtekinthető rézmetszet-tárában: <http://www.virtuelles-kupferstichkabinett.de/de> (letöltés: 2021. július 2.)

lentétek, a legapróbb részletekig menő kidolgozottság, valamint az érzelmek finom és igen kifejező ábrázolása.⁷

Főalakok

A képet két, korántsem egyenrangú főalak uralja. Különbségük egyrészt méretükben, másrészt pozíciójukban, harmadrészt pedig, amint később kiderül, metafizikai lényegükben rejlik. Kézenfekvő lenne a kép jobb felső harmadában elhelyezkedő női alakot Szűz Máriaként azonosítani. Erre utalna a jobb felkarjához támasztott kereszt, illetve akár a kezében tartott képen, valójában, amint mindjárt látjuk, tükrön látható, a Cienfuegos-értekezés tárgyát képező Szentháromság hagyományos ábrázolása is: az Atya idősebb férfiként, a Fiú keresztet tartó fiatalabbként, fölöttük pedig a Szentlélek szimmetrikus madáralakként, mégpedig a szentírási szöveghelyre alapozottan galambként.⁸ A női alak könnyen fölismerhető attribútumain túl figyelemreméltónak tűnik két további jellegzetesség is, amelyek az azonosításban segítségünkre lehetnének: egyrészt a ruhával egybefüggő, a haját teljes mértékben takaró, csak az arcot látni engedő lepel, másrészt pedig az enyhén meghajló testtartás, illetve a jóságot sugárzó arckifejezés, melyek hagyományosan Szűz Mária ábrázolásain jelennek meg.

A női alakról azonban éppen az egyértelmű, hagyományosan Máriára utaló ikonográfiai jelek hiányoznak: egyrészt a kiemelt üdvtörténeti szerepére emlékeztető bármiféle utalás (pl. a gyermek Jézus), esetleg a szüzességet jelző három csillag (a homlokon és a két vállon), továbbá bárminemű betűjel, vagy szimbólum, mely a Mária névre utalna (M, különálló, vagy egymásba csúsztatott M és A betűk, illetve a ΜΡΘΥ, azaz *méter theou*, Isten anyja kifejezés görög rövidítése). Még ha nem egészen szokatlan is, hogy a kereszténység központi jelképét, a keresztet tartja, annak talán legtitokzatosabb hittitkát, a Szentháromságot ábrázoló ovális tükrő mindenképpen meglepő. Az alak helyes értelmezésében még egy elem segít, mégpedig a kép felső, szívárványhoz hasonlatos ívén húzódó fölirat: „Hoc signum foederis

⁷ Különösen igaz ez éppen a *Krisztus a Getszemáni-kertben* című képre.

⁸ „Megkeresztelkedése után Jézus nyomban feljött a vízből. Akkor megnyílt az ég, és látta, hogy az Isten Lelke mint galamb leszállt és föléje ereszkedett.” Mt 3,16. „Amikor feljött a vízből, látta, hogy megnyílik az ég, és a Lélek galamb alakjában leszáll rá.” Mk 1,10. „Jézus is fölvetette a keresztiséget, és amikor imádkozott, megnyílt az ég, és a Szentlélek galamb alakjában leszállt rá. Szózat is hallatszott az égből: »Te vagy az én szeretett Fiam, benned telik kedvem.«” Lk 3,21b–22. „Ezután János tanúsította: „Láttam a Lelket, amint galamb alakjában leszállt rá a mennyből, s rajta is maradt.” Jn 1,32.

inter vos.”⁹ Az idézet és hátere szabad utalás a vízözön után Isten és ember között létrejött, a szivárvánnyal jelzett szövetségre.¹⁰ Ha pedig még a megrendelő jezsuita mivolta is eszünkbe jut, földidézhetjük a római II Gesù templom északkeleti, Szent Ignác-kápolnáját, pontosabban, mellékoltárát is, ahol a bal oldalon az erőteljes nőalakként, egyben pedig a metszeten látothoz igencsak hasonlóként ábrázolt Hit győzedelmeskedik a Bálványimádás fölött, a jobb oldalon pedig egy hasonló nőalakként fölbukkanó Vallás győzi le az Eretnekséget.¹¹ Mindezek fényében a nőalak vagy a teológiát mint tudományt, vagy a teljes hitletéteményt, vagy pedig, ami talán a legvalószínűbb, ezen hitletéteményt őrző Anyaszentegyházat jelképezi,¹² amely megszemélyesített ábrázolásokban nőként jelenik meg;¹³ az itt látható nőalak tartása, tekintete és ruházata pedig illik az ikonográfiai hagyományhoz.

A kép másik főalakja a bal alsó harmadban látható, jezsuita habitust viselő középkorú pap, aki térdre ereszkedve, pillantásával pedig segítségben reménykedve egyrészt bal kezének gesztusával alázatosságról és engedelmességről tesz tanúbizonytságot, másrészt jobb kezével a földön heverő könyvre mutat. A testtartás és a gesztusok hagyományosak, az egyediséget a könyv fölötött lapjai hordozzák, melyek Szent Pálnak a Korintusiakhoz írott első leveléből származó idézetet mutatnak: *Videmus nunc per speculum, in aenigmate. ad Cor J C. J 3.*¹⁴ Jóllehet, a szöveg nemcsak nem az egyetlen szöveg, de nem is az egyetlen mondat a képen, ám mivel ez a kép egy könyv előzékén látható, bizvást tarthatjuk a legfontosabbiknak, mely

⁹ „Ez a szövetség jele köztetek.” – szinte szó szerinti idézete, illetve összefoglalása az alábbi lábjegyzetben szereplő szentírási helynek. Már a létrejött állapotot fejezi ki, míg az alább szereplő pontos idézet a jövőre utal.

¹⁰ „Aztán így szólt Isten: »Ez legyen jele a szövetségnek, amely fennáll köztem és köztetek, meg a veletek levő minden élőlény között minden nemzedékre: szivárványt helyezek a felhőkbe: ez legyen a szövetség jele köztem és a föld között.« [...] Isten így szólt Noéhoz: »Ez annak a szövetségnek a jele, amelyet létrehoztam köztem és minden földi lény között.«” Ter 9,12–13; 17. A traktátus alapállásához pontosan illeszkedő, az örök szövetségnek, illetve Isten meg nem szűnő támogatásának gondolatát fejt ki Szent Ágoston: „Quod testamentum posuit Deus inter se et homines atque omnem animam vivam, ne perdat eam diluvio, arcum qui apparet in nubibus (Gen. IX, 1–17), qui nunquam nisi de sole resplendet: illi enim non pereunt diluvio separati ab Ecclesia, qui in Prophetis et omnibus divinis Scripturis tanquam in Dei nubibus agnoscunt Christi gloriam, non quaerunt suam.” AUGUSTINUS HIPONENSIS: *Contra Faustum Manichaeum*, XXII (PL 42,266).

¹¹ Az II Gesùban található szoborcsoportokra Fáy Zoltán, a Magyar Ferences Könyvtár vezetője hívta föl figyelmemet, ezúton köszönöm a segítségét.

¹² Az Egyházra anyaként először Ireneusz utal (*Adversus Haereses*), pontosan azután Cyprianus nevezi meg: „Habere iam non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem.” CYPRIANUS CARTHAGINENSIS: *De unitate ecclesiae*, VI, PL 4,503A.

¹³ Egyik legismertebb ábrázolása a Monte Cassinó-i apátság tizenegyedik századi zsolttáros-könyvében látható.

¹⁴ „Most tükör által, homályosan” – sc. látunk; 1Kor 13,12a.

Hieronymus Böllmann (†1735) rézmetszete
Álvaro de Cienfuegos *Aenigma theologicum* című kétkötetes műve (1717)
első kötetének előzőkén

magának a mű tárgyának nehézségére hívja föl a figyelmet. A tudós emberi igyekezet ellenére ugyanis a Szentháromság titka aligha tárható föl a maga teljességében, az csak a mennyországban lesz megismerhető. Az erre utaló részlet, amely a két mondatból álló szentírási vers első mondatának második fele¹⁵ itt nem bukkan föl. Mindenesetre a szentírási hely, amely mottóként és szellemi alapállásként is értelmezhető, összhangban áll a papi személy alázatosságát hirdető viselkedésével – aminek azonban éppen a rámutató gesztus mondhat ellent. Ez ugyanis egyrészt a megismerés részleges voltának tudatában az arra történő figyelmeztetésnek tűnik, másrészt viszont büszkeséget is rejt, mintha így szólna: íme, a mű.¹⁶ Mégpedig az a mű, melynek tárgya a nőalak kezében látható tükörben jelenik meg, vagyis, amint az idézet szól, tükör által, kissé homályosan.

Az emberi beszéd hagyományos képi ábrázolásmódja, vagyis a két alapot összekötő szövegszalag az elkészült és az Anyaszentegyháznak bemutatott könyv fölötti büszkeséget azonban máris zárójelbe teszi. Míg a papi személy alázatos tartása és büszke gesztusa minden befogadó számára kézenfekvő, a szövegszalag értelmezése már bizonyos jártasságot kíván meg, így a sejtetőleg magát a szerzőt megtestesítő pap valódi lelkiállaga nem mindenki számára tárul föl. A szalag fölírata a csak lelőhellyel megadott szentírási részlet mondanivalóját hangsúlyozza,¹⁷ hiszen a dadogást szinte hallatni kívánó három betű (A, A, A) éppen a gyermek szóbeli ügyetlenségére utal.¹⁸

¹⁵ „*tunc autem facie ad faciem*,” azaz: „akkor színről színre” (1Kor 13,12b). A korabeli befogadói közönség nyilvánvalóan azonnal fölismerte és folytatta az idézetet, amely a hittitkok reménybeli teljes megismerését helyezte kilátásba, amint már Szent Ágoston rámutatott: „Dico enim vobis, quia Angeli eorum in coelis semper vident faciem Patris mei, qui in coelis est (*Matth. XVIII,10*). Sicut ergo illi vident, ita et nos visuri sumus: sed nondum ita videmus. Propter quod ait Apostolus, quod paulo ante dixi, Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.” AUGUSTINUS HIPONENSIS, *De civitate Dei*, XXII,19,1, PL 41,796. Másutt pedig: „Certa enim fides utcumque inchoat cognitionem: cognitio vero certa non perficitur, nisi post hanc vitam, cum videbimus facie ad faciem (1 Cor. XIII,12).” AUGUSTINUS HIPONENSIS, *De Trinitate*, IX,1,1, PL 42,961.

¹⁶ Külön érdekesség, hogy a hazai példányokban található rézmetszetek között föllelhető egy apró különbség: a pécsi Klimó Könyvtárban őrzött példányban a jezsuita alak előtt, kinyitva heverő kötet mögött, a csukott, fölállított könyv fedőlapján a kereszttel díszített IHS betűk láthatók. Ez az itt vizsgált bécsi, továbbá az egri példányban nem látható: ezekben a félművekben álló könyvet csak egyszerű ovális díszíti.

¹⁷ Jer 1,6: „Jaj, Uram, Isten! Nézd, nem tudok én beszélni, hiszen még ifjú vagyok.”

¹⁸ A már hallottakon túl nem terjedő beszédbeli képességre, vagyis valójában képtelenségre mutat rá Nagy Szent Gergely: „Sic loquente Domino Ieremias clamavit: A, a, a, Domine Deus, ecce nescio loqui, quia puer ego sum (Ierem., I, 6). Iuxta enim ea verba quae audiebat verba se non habere cognoverat.” GREGORIUS I., *Homiliae in Ezechielem*, VIII,19, PL 76,862B.

Ám a művét az Anyaszentegyháznak bemutató pap személyiségét még két részlet gazdagítja. Kétkötetes értekezésének remélt hatása a kép jobb oldalán bukkan föl, ahol egy ökölbe szorított – talán az imént még alázatos odaadást kifejező? – bal kéz villámokat szór. A cikázó villámok fölirata (*Centeno fulminat igne*) mindenesetre a szerző spanyol nevének latin kibontása és kiegészítése, hiszen Cienfuegos száz tüzet jelent, a fölirat pedig már a százszoros tűz hatásáról szól: *fulminat*, azaz százszoros tűzzel villámlik. Nyoma sincsen itt alázatnak, sokkal inkább a lelkiismeretes tudományos fölkészültség és a mély hit eredményezte önbizalom nyer energikus kifejezést. A villámokat szóró kéz mellett pedig egy kupolás, timpanonnal és porticusszal díszített templom stilizált, mégis fölismerhető ábrázolása áll, mely egyrészt földrajzilag értelmezhető térben, másrészt szimbolikusan is elhelyezi a rézmetszeten látható jelenetet. A templom ugyanis a római Piazza del Popolón álló ikertemplomok egyike (a torony takart helyzetéből következően talán inkább az északkeleti Santa Maria in Montesanto és nem a délnyugati Santa Maria dei Miracoli), melyet az elibük táruló térrel, valamint a köztük nyíló Via del Corsoval már a barokk korban is Róma kapujának tekintettek. Itt, a kereszténység központjának kapuja előtt borul térdre a szerző, és ajánlja-mutatja be a hittitkot tárgyaló művét az Anyaszentegyháznak.

Mellékalakok

Angyali tudósok

A szövegszalag által átlósan kettéosztott képmező további emberi, vagy legalábbis antropomorf alakokat tár elénk. A női alaktól balra három, sablonosan ábrázolt ülő alakot látunk, mögöttük egy hozzájuk első pillantásra meglehetősen hasonló negyediket. Az ülő alakokat szövegszalag köti össze a következő fölirattal: *Unitas in Trinitate*, azaz: egység a háromságban – ami a Szentháromság titkának leglényege. A jobb oldali alak a jezsuita rend címerével, az IHS betűkkel díszített könyvet tart, világosan utalva ezzel a szerző jezsuita mivoltára. Ám elképzelhetőnek tűnik, hogy mégsem az ülő alakok tartoznak szorosan össze. Ha megfigyeljük a tekinteteket, föltűnhet, hogy a bal szélső és a középső a hátsó, álló alakra pillant, ám a jobb szélső alak a bal oldalra néz, akinek az ölében könyvet, a lábánál alig észrevehető módon egy sást találunk, azaz Szent János apostol és evangélista hagyományos jelképét. Míg arcuk és alkatuk alapján az első kettő talán inkább nyugodt női alaknak tűnik, a bal oldali, valószínűsíthetően férfialak az álmelkodástól még a száját is nyitva felejt. Van is rá oka, hiszen a két mellette ülő fogja a kezét, azaz közvetlen kinyilatkoztatásban részesíti. Mögöttük pedig egyértelműen egy szárnyas angyal tesz lendületes mozdulatot, amelynek eredménye az újabb szövegszalag, Szent János első leveléből (1Jn 5,7–8)

származó idézettel: *Tres sunt qui testimonium dant in terra. Et hi res unum sunt.* (Hárman tanúskodnak a földön. És ez a három egy.)¹⁹

A három, igen hasonló figura kettős jelentést látszik hordozni. Mindegyiknek, éppen a Szentháromságról szóló értekezés élén igencsak kézenfekvő az Ószövetség egyik legtitokzatosabb részletére utalni, mégpedig arra, amikor három ismeretlen férfiú Ábrahámhoz ebédelni tér.²⁰ A jelenetet már az ókeresztény hagyománytól kezdve a Szentháromság előképének, egyfajta rejtett kinyilatkoztatásának tekintették.²¹ Legismertebb ábrázolásai

¹⁹ Az idézet nem vesz tudomást a némely kiadásokban, például a Vulgata Clementinában 8a versként szereplő Comma Johanneumról („[...] in caelo: Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus: et hi tres unum sunt. Et tres sunt, qui testimonium dant in terra: spiritus, et aqua, et sanguis: et hi tres unum sunt.”), amely a legkorábbi kéziratokban nem szerepel, és minden bizonnyal kései betoldás. „Da dieses Textstück in allen bedeutenden alten Zeugen fehlt, ist es textkritisch eindeutig als sekundär anzusehen. Der Schwerpunkt der Überlieferung liegt im lateinischen Bereich, hier dringt es ab dem 7./8. Jh. in einen Teil der Vulgata-Handschriften ein. Allerdings ist das 'Comma Johanneum' älter, die erste Bezeugung findet sich in einer Schrift von Priscillian (um 380 n. Chr.), frühere Bezeugungen (bei Tertullian oder Cyprian) sind unsicher. Das 'Comma Johanneum' gelangte über die Vulgata-HS in maßgebliche Textausgaben (Complutensische Polyglotte; Erasmus ab 1522; Stephanus, Beza, Elzevir) und wurde Bestandteil des textus receptus. Besonders für die katholische Kirche gewann das 'Comma Johanneum' Bedeutung als biblische Bezeugung des Trinitätsdogmas. Die neuzeitliche Bestreitung der Authentizität des 'Comma Johanneum' setzte mit J. S. Semler voll ein, heute wird es konfessionübergreifend als sekundär angesehen.” Udo SCHNELLE (2010), *Die Johannesbriefe*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt. 172.

²⁰ Ter 18,1–8.

²¹ Egyik első efféle értelmezés Iustinos, filozófus és mártír *Párbeszéd a zsidó Tryphónnal* című művében olvasható, ahol a beszélő hosszasan értelmezi az említett szentírasi helyet Tryphónnak és a társainak. A terjengős, idézetekkel túlterhelt részletből elegendő ennyi: „καὶ ἀπιστορῶν πάλιν τὰ προλεχθέντα ἐπιθόμην τοῦ Τρύφωνος· Δοκεῖ σοι ὀφθῆναι ὑπὸ τὴν δρῶν τὴν Μαμβρῆ ὁ θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ὡς ὁ λόγος λέγει· Κάκεινος· Μάλιστα. [...] τοῦτον τὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἰδέᾳ ἀνδρὸς ὁμοίως τοῖς σὺν αὐτῷ παραγενομένοις δυσὶν ἀγγέλοις φαινόμενον τῷ Ἀβραάμ, τὸν καὶ πρὸ ποιήσεως κόσμου ὄντα θεόν, τοῦτον νοεῖν ὑμᾶς εὐλόγον ἦν, ὅπερ τὸ πᾶν ἔθνος ὑμῶν νοεῖ.” JUSTINUS (1915), *Dialogus cum Tryphono Judaeo = Die ältesten Apologeten*. Ed. and trad. Edgar Johnson GOODSPEED, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, LVI, 4; 10. „Ismét idéztem az előbb elmondottakat és megkérdeztem Trifónt: Úgy gondolod te is, hogy a mambrei tölgy alatt Ábrahámnak az Isten jelent meg? Valóban úgy – felelte. [...] azt azonban helyénvaló lenne megértenetek, hogy az, aki a vele levő két angyallal együtt férfialakban jelent meg a földön Ábrahámnak, az ez volt és a világ teremtése előtti Isten, mint ezt egész népetek tartja.” JUSZTINOSZ (1984), *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* [sic!], = *A II. századi görög apologéták*, ford. VANYÓ László, Budapest, Szent István Társulat, 201; 202. További hagyományos értelmezések: „Abraham paratus excipiens hospitibus (Gen. XVIII, 2), fidelis Deo, impiger ministerio promptus officio, Trinitatem in typo vidit, hospitalitatem religione cumulavit, tres suspiciens, unum adorans; et personarum distinctione servata, unum tamen Dominum nominabat, tribus honorificentiam muneris deferens, et unam significans potestatem.” AMBROSIIUS MEDIOLANENSIS, *De excessu fratris sui Satyrus*, II, 96, PL 16,1342C. „Spiritus autem Domini Spiritum sanctum esse nemo dubitaverit: neque hic ergo evidenter apparet, utrum aliqua ex Trinitate persona, an Deus ipse Trinitas, de quo uno Deo dictum est, Dominum Deum tuum adorabis, et illi servi servies (Deut. VI, 13), visus fuerit Abrahæ. Sub ilice autem Mambre tres viros vidit, quibus et invitatis hospitioque susceptis et epulantibus ministravit.” AUGUSTINUS HIPONENSIS, *De Trinitate*, X,19, PL 42,858. „cum Scriptura præmisisset dicens, Visus est Dominus Abrahæ, non unus aut duo, sed tres apparuerunt viri,

egyrészt a római Santa Maria Maggiore-bazilika diadalívén látható, 440 körül keletkezett mozaikkép, másrészt Andrej Rubljov (1370–1430) orosz ikonfestő 1410 körül föstött Szentháromság-ikonja, amely pedig apró utalások sorozatával jelöli a vendégek, illetve az isteni személyek kilétét. Míg a mozaikkészítő az eseménykort és a vendégek emberi oldalát látszik hangsúlyozni, Rubljovnál pedig félreérthetetlenül három angyal üli körbe az asztalt, addig a rézmetsző az indukció logikai műveletét hívja segítségül az ábrázoláshoz, hiszen éppen az imént elvégzett befogadói erőfeszítés szükséges ahhoz, hogy az álló, egyben pedig egyedülként angyali attribútummal ellátott alakhoz hozzákössük a másik kettőt, és velük szemben külön kezeljük a harmadik ülő alakot, aki a hittitkot éppen föliseri, munkásságával pedig közvetíteni igyekszik.

Másrészt viszont az ülő alakok gyökeresen eltérő értelmezési lehetősége nyílik meg, ha értelmezni tudjuk a föliratos diadémokat: *subtilis*, *angelica*, *eximia* (kifinomult / részletes; angyali; kitűnő). A leghelyesebb a jobb szélsővel kezdeni, mivel ott két utalás is rendelkezésünkre áll, olyasvalakit kell ugyanis eszünkbe idéznünk, aki kötődött a jezsuita rendhez, és ráadásul *eximius* is volt. A két tulajdonság Francisco Suarez (1548–1617), *doctor eximiusként* közismert jezsuita teológusra illik – a szerzőre tett utalás mellett ezért is tartja kezében az IHS betűkkel díszített könyvet. A két másik fölirat hasonló utalásokat hordoz: *doctor angelicusként* Aquinói Szent Tamást (1225–1274) azonosíthatjuk, *doctor subtilis* néven pedig Boldog Duns Scotust (1266–1308) tartja számon a hálás utókor. Mindhárman a skolasztikus filozófia, illetve teológia kiemelkedő művelői voltak, még ha nem egyformán ismertek is. Különösen figyelemreméltó Suarez jezsuita teológus burkolt szerepeltetése, hiszen tudományos tevékenységében egyfajta előképül szolgálhatott Álvaro Cienfuegos bíboros-püspöknek.

quorum nullus excelsius aliis eminuisse dictus est, nullus honoratius effulsisse, nullus imperiosius egisse (Gen. XVIII, 1)” Ibidem, XVIII,34, PL 42,868. „In der kirchlichen Praxis der Ostkirche ist bis heute die Ikonenverehrung verbreitet. [...] Gezeigt werden können beispielsweise die drei Besucher an einem Tisch, von Abraham und Sarah bewirtet als 'Philoxenia' oder – besonders im Anschluss an die fast 'kanonisch' gewordene Darstellung Rublews – nur die drei Besucher am Tisch in angломorpher Gestalt. Insbesondere der letzte Typus könnte den unbefangenen Betrachter an die eingangs erwähnte, monocodierte Interpretationsform der augustinischen Auslegung erinnern. [...] Besonders in der Rublew'schen Variante und ihren Derivativen ist der dogmatische Gehalt der Lehre von der immanenten Trinität ansichtig: Alle drei Personen werden mit gleichen Gesichtszügen, weder männlich noch weiblich dargestellt, sind kreisförmig, bzw. in einem Sechseck angeordnet, was die Einheit der Trinität symbolisiert, sind aufeinander bezogen durch blickhafte und gestische Kommunikation, was den Aspekt des Wesens Gottes als Liebe versinnbildlicht.” Markus MÜHLING (2009), „Und der Herr erschien ihm...” (Gedanken zum Gen 18 und zur Trinitätsikone in ihrer Bedeutung für eine Theorie kirchlicher Praxis). In Manfred OEMING – Walter BOËS (Hrsg.) (2009), *Alttestamentliche Wissenschaft und kirchliche Praxis (Festschrift für Jürgen Kegler)*. 59–60.

Az ülő alakok ölében futó szalag föliratának variánsát megtaláljuk az ovális tükörben: *Trinitas in unitate* (Háromság az egységben), az álló angyalt keretező szalagon olvasható Szent János-idézet pedig a tükör peremén köszön vissza. A megismételt, mégis kissé eltérő ábrázolás jelentést is hordoz: a szárnyas angyalalak röptette szalagon álló, némileg áttetsző idézet az Egyházat megszemélyesítő nőalak kezében tartott tükör szélén immár határozott fekete betűsorként jelenik meg, vagyis az *epitheton ornans*ok segítségével megidézett teológusoknak a Szent János-levél kiragadott idézete ad méltóságot.

Ördögi tévtanítók

Nemcsak elismert teológusokat láthatunk azonban a képen. A kép jobb alsó sarkában drámai jelenet bontakozik ki: három kiabáló, torzonborz alak birkózik egy félelmetes sárkánnyal. Diadémot nem is kapnak, nevük a homlokukon, fölöttük, illetve a földön heverő másik könyvön olvasható. Azonosításukhoz nem kell rejtvényt fejteni: Sabellius (215–220 között működött), Arius (Areios, 260–327), valamint a sokkal későbbi Faustus Socinus (Fausto Paolo Sozzini, 1539–1604) más és más módon ugyan, de tagadták a Szentháromságról szóló helyes tanítást. Szerepeltetésük a kétkötetes műnek személyes jelleget kölcsönöz: írójának vitakészségét és -tapasztalatát hangsúlyozza. A szövegszalagok értelmezése újabb, az eddigiektől eltérő ismereteket követel meg, az idézetek ugyanis Vergilius *Aeneis*éből származnak. Az egyik szalag szövege (*Monstrum horrendum, informe, ingens*)²² szakaszonként olvasható, a másik Ar(r)ius és a sárkány száját köti össze: *linguis micat ore trisulcis*.²³ Hogy az alkotó Ariust tekinti a tévtanítás eredeti forrásának, nemcsak abból látszik, hogy a megidézett nyelv egyik hegye őrá, a másik kettő pedig a további eretnekekre irányul, hanem abból is, hogy mint *Monstrum horrendum* (rémes szörny) van megjelölve.²⁴ Jóllehet, a negatív szereplők szó szerint a sarokba lettek szorítva, érdekes megfigyelni, hogy a szörny kétszer, megjelölt személyként és sárkányként is megjelenik.

²² „Vix ea fatus erat, summo quum monte videmus / Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem / Pastore Polyphemum et litora nota petentem / Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.” (Még ki se mondta, midőn nyájával a bérci magasból / Látjuk az ormótlan testű pásztort, Polyphémust / Mászni le és közelegni az ismert part pereméhez: / Nincs szörnyebb, otrombább rém, oly nagy, vak azonban.) Vergilius: *Aen.*, III. 655–658.

²³ „Nunc positus novus exuviis nitidusque juvena / Lubrica convolvit, sublato pectore, terga / Arduus ad solem et linguis micat ore trisulcis.” (Hogyha kivedlik a bőrből s ifjan virul, újul, / S míg mellét fénynek, hátát gyűrűkbe feszíti, / Nyúlik a nap fele, rezgetvén hármashegyű nyelvét.) Vergilius, *Aen.*, II. 476–478. – mindkét szerző Lakatos István fordításában. Az idézetek beazonosításáért kitűnő barátomnak, Ft. Dr. Acél Zsolt piarista tanár úrnak, c. docensnek (ELTE) tartozom hálás köszönettel.

²⁴ A kronológia azonban pontatlan, hiszen, amint láttuk, Sabellius a Szentháromságot kétségbevonó legkorábbi tévtanító, bár, kétségkívül, kevésbé ismert.

Ha a Szentlélek hagyományos jelképét, a galambot nem számítjuk, az eretnekséget általánosságban, a maga rémisztő, félelmetes és vérszomjas módján megjelenítő sárkány az egyetlen állatfigura a képen.

Összefoglalás

Nem tudjuk ugyan, miféle egyeztetést folytathatott Álvaro de Cienfuegos spanyol jezsuita tanár és Hieronymus Böllmann német rézmetsző, mielőtt kiadták volna a kétkötetes művet. Az azonban aligha vitatható, hogy a teológiai értekezés és a metszett kép szoros kapcsolatban áll egymással: ahogyan az előbbi módszeresen áttekinti a hittitok tudományos magyarázatának történetét és lehetőségeit, úgy igyekszik a metszet is mindezt megjeleníteni – még hozzá azzal a sajátos többlettartalommal, hogy a szerzőt alázatos, egyben pedig magabiztos tudósnek mutatja, aki készen áll az Egyház és annak központja, Róma szolgálatára.

Amint a részletek vizsgálata révén megfigyelhettük, a metszet több síkon is szorosan utal a rákövetkező értekezésre. Egyrészt átfogó, másrészt részletekbe menő, harmadrészt – már a címében is – a teljesség igényét jelenti be, negyedszer pedig a teológia egyik, sőt, talán emberi ésszel éppen a legnehezebben megközelíthető tanítását tárgyalja. Szerzői-képmetszői, alkotói szándék, vagy sem, a lenyűgözően gazdag és minden részletében átgondolt ábrázolás, mely Cienfuegos bíboros-püspök kétkötetes munkájának első lapján látható, a befogadót is egyfajta próbatétel elé állítja, melyet, ha eredményesen teljesít, nem pusztán méltónak, de alkalmasnak és elegendően fölkészültnek is tekintheti magát ahhoz, hogy belekezdjen a kétkötetes mű tanulmányozásába.